

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Факултет по „Педагогика“,

Катедра „Социална педагогика“

МИРЕЛА НИКОЛАЕВА КЮЧУКОВА

**“Православният дискурс в учебното съдържание по религия
в началното училище – мирогледни проекции“**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

На дисертация за придобиване на научна и образователна степен
„доктор“ в област на висше образование Педагогически науки,
по Професионално направление 1.2. Педагогика,
докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика“
(Философия на образованието)

Научен ръководител:
доц. д-р Веска Гювийска

Благоевград, 2021 г.

Дисертационният труд съдържа 175 страници и се състои от увод, три глави, изводи, препоръки, литература, изследователски инструментариум, фигури, таблици и графики и приложения (2 на брой), които включват кодировъчна бланка и анкета. Използваната литература съдържа 85 източника на български и чужди автори, както и интернет статии. Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от разширен състав на катедра „Социална педагогика“ към Факултета по педагогика на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 22.07.2021 г. в Югозападен университет „Неофит Рилски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	5
------------------	----------

ГЛАВА ПЪРВА

1. ИДЕИ ЗА СЪВРЕМЕННО РЕЛИГИОЗНО ОБРАЗОВАНИЕ: СВЕТОВЕН И БЪЛГАРСКИ ОПИТ.

1.1. Съвременното общество и религиозно образование.....	9
1.2. Модели на религиозно образование.....	11
1.3. Българският опит и практики в съвременното религиозно образование.	12

ГЛАВА ВТОРА

2. СЪВРЕМЕНОТО РЕЛИГИОЗНО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ И НЕГОВИТЕ ФИЛОСОФСКИ (МИРОГЛЕДНИ) ПРОЕКЦИИ В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ.

2.1. Мирогледът, като философска категория.....	13
2.2. Ролята на религиозното образование за формиране на мирогледа.....	17
2.2.1. Психо-социална характеристика на малките ученици.....	17
2.2.2. Роля на учебното съдържание за формиране на мирогледа....	19
2.2.3. Квалификация и компетентности на учителя по религия в началното училище.....	20
2.2.4. Роля на информационните технологии.....	20
2.2.5. Учебници и учебни помагала по Религия в началното училище: авторски колективи, школи и концепции.....	21
2.2.6. Сравнение на настоящите учебници и предходните учебни помагала по Религия-Православие.....	23
2.2.7. Анализ на използваните методи в уроците по религия.....	24

ГЛАВА ТРЕТА

3. КОНТЕНТ – АНАЛИЗ НА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ В УЧЕБНИКА ПО РЕЛИГИЯ - ПРАВОСЛАВИЕ ЗА 3 КЛАС. КОНСТРУИРАНЕ И АПРОБИРАНЕ НА МИРОГЛЕДЕН МОДЕЛ НА РЕЛИГИОЗНО ОБРАЗОВАНИЕ БЪЛГАРИЯ.

3.1. Контен-анализ на учебното съдържание в учебника по Религия Православие за 3 клас.....	25
3.1.1. Методическа последователност на контент- анализа.....	26
3.1.2. Определяне на единици на анализ и популация.....	27
3.1.3. Кодирание. Определяне на индикатори.....	27
3.1.4. Пилотаж на методиката.....	30
3.2. Провеждане на контент - анализа.....	30
3.2.1. Първа линия на анализ.	30
3.2.2. Втора линия на анализ.	32
3.3. Конструирание и апробиране на мирогледен модел на религиозно образование в България.....	35
3.3.1. Конструирание на мирогледен модел на религиозно образование.....	35
3.3.2. Апробиране на мирогледния модел в началното училище....	37

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 43

ИЗВОДИ..... 43

ПРЕПОРЪКИ.....47

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ.....47

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА.....48

УВОД

1. Идентифициране на проблема, предмет, цели, хипотеза на изследване, методи на изследване.

Настоящото изследване е мотивирано от дискусията за религиозното образование на децата, което е актуално не само в българското общество, но и на европейско и световно ниво. Във всяка една епоха от човешкото развитие религията е имала своето място: от доминиращо до пълното ѝ отричане. Промените в социално-политическите устройства на държавите и световните тенденции създават погледа към религията и определят в голяма степен отношението на хората към нея. Живеем в период на преход - време, в което една епоха сменя друга. Модернистичните виждания за човека и света се сменят с постмодернистични, в които властват мултикултурността, секуларизма и индивидуализма. Човекът не спира да търси себе си в плуралистичното множество и си задава вечните мирогледни въпроси: Кой съм аз?, Какво е моето място в света?, Как е устроен светът?

Процесите, които протичат в обществата, са многопластови и дълбоки. Религията оказва както видими, така и невидими вътрешни промени в отделния човек. Религиозните въпроси ще бъдат актуални, докато има питането за създаването на света, за мястото на човека в него и отношенията му с останалите хора и със Самия Бог. Както казва Платон: *„Бог е най-висше добро, което е над всяко битие и е над всяка природа, към което всичко се стреми“*.

Предмет на дискусия е не само ролята на религиите в обществото, за което отново се заговори в контекста на диалога, личното развитие и инклузията, но вида и начина, по който религиозните знания се предават на бъдещите поколения. Различните народи имат различна традиция в религиозното образование, обусловени от развитието им и от социално-културните промени и то е законово аргументирано по различни начини.

В България предметът *Религия*, след десетилетия отсъствие от държавното училище, в последните 20 години отново търси своето място там. През 2020 г. сериозен тласък за неговото развитие дадоха новодобрените от Министерството на образованието и науката учебници по *Религия*. Тяхното анализиране позволява разкрием образа на съвременното религиозно образование в България.

Интересът ни към религиозното образование е в посока на съвременни проучвания по темата, но не в контекста на неговите нравствено-етични параметри за развитие на личността, а в посока на подпомагане формирането на автентична и устойчива лична картина на света. Изучаването на мирогледите, особено през последните десет години е много интензивно и все повече се говори за светогледно образование. Идеята е всички знания получени не само в училище, но в семейството и обществото да кореспондират помежду си, така че да израстват личности с добре формиран личен мироглед в многоликата плуралистична среда. В тази линия на изследване особено важна роля за изграждане на личния мироглед имат общите мирогледи, какъвто е религиозният.

Настоящото изследване търси ролята на религиозното образование във формиране на мирогледните представи у децата и е съществено за изграждане на Православен мирогледен модел по *Религия* в началното училище.

Проблем на научното изследване е развитието на религиозното образование в българското училище в контекста на църковното учение и конструиране на Православен модел на обучение в подкрепа на философското и мирогледно мислене на учениците.

Обект на настоящето изследване е съвременното религиозно образование в България.

Обективни фактори за избор: Съвременното религиозно образование е интересна и актуална проблематика, както в България, така

и в чужбина. Засилващия се мултикултурализъм и постмодернистичната епоха поставят множество въпроси за религиозното познание и изграждането на личности, способни да приемат „другия“ в контекста на собствените убеждения.

Субективен фактор на избор е опитът ни в образователната система, задълбочен научен интерес в областта на религиозното образование и възможността за изследователска работа.

Предмет на изследването е православният дискурс за съвременно религиозно обучение в началното училище.

Същност: Изследване на проблемите на Православното религиозно образование в България в съвременен контекст.

Функции:

- Разглеждане на същността и историческото развитие на религиозното образование в контекста на предизвикателствата на съвременната епоха.

- Изследване на обучението по *Религия - Православие* в българското училище в контекста на съвременното религиозно образование.

Цел на изследването е: конституиране и конструиране на православния дискурс чрез миогледните представи, заложен в учебното съдържание по *Религия* в началното училище.

Задачи на изследването:

1. Да се изясни позицията на Православната църква в постмодернизма.
2. Да се проучи ролята на Православието в българското образование.
3. Да се проучи съвременното религиозно образование в България - нормативни документи.
4. Да се проучат съвременни теории за ролята на миогледа.
5. Да се открият различните видове миоглед и техните проекции в образованието.

6. Да се изследва религиозното обучение в началното училище.

7. Да се проведе емпирично изследване на миогледните проекции на религиозното образование в учебното съдържание на настоящите учебници по *Религия* за трети клас.

8. Да се конструира и апробира миогледен модел на религиозно образование в България.

Хипотеза на изследване: Съществува връзка между конституиране и конструиране на православния дискурс и формиране на миогледни представи на учениците в учебното съдържание по *Религия* за началното училище

Етапи на изследване:

1. Планиране и организация на изследването (разработване на концепция и конкретна организация). Теоретичен анализ на философската, педагогическата и историко-педагогическата литература. Анализ на позицията на Православната църква в постмодернизма и ролята на религиозното образование. Проучване на съвременните разбирания на понятието „миоглед“ (светоглед) и ролята на религиозното образование за формирането на миогледни представи в началното училище.

- Методологическа част: проблем, обект и предмет на изследването, цел и задачи, научни хипотези, основни понятия;

- Методическа част: разработването на план, инструментариум, формиране на извадка, определяне на критериите и показателите на изследването, модел за анализ на данните, план за изпълнение на отделните етапи.

2. Провеждане на изследването.

Вторият етап е свързан с осъществяване на емпиричното проучване: анализиране на учебниците по *Религия* за трети клас с цел определяне на застъпените миогледни проекции и провеждане на експерименталната част на изследването.

3. Представяне и анализиране на резултатите.

Третият етап на изследване включва анализ, обобщаване и систематизиране на резултатите от анализа на учебниците по *Религия-Православие*, организиране на резултатите от изследването, изграждане на миросгледен модел на религиозно образование. Апробация на миросгледния модел в началното училище и формулиране на изводи и препоръки за практическа дейност.

4. Внедряване в практиката и интеграция в теорията.

Проведените анализи ще определят възможността да се направят редица изводи, които да дефинират миросгледните представи на религиозното образование в учебниците по *Религия*, а от там да направим и изводи и препоръки, както за бъдещи учебници, така и за развитие на религиозното образование.

Методи на изследване: теоретичен анализ и проучване, контент-анализ, анкетиране, моделиране, статистически методи.

ПЪРВА ГЛАВА

1. Идеи за съвременно религиозно образование: световен и български опит.

1.1. Съвременното общество и религиозно образование.

Днес ние живеем във време на промяна, в епоха на преход, в която виждаме паралелното съществуване на елементи от три различни епохи – предмодерна (традиционна), модерна и постмодерна. Всяка от тях е носител на различна ценностна система и светоглед. *Многообразието на ценности и различните интереси водят до появата на различни парадигми за обучението и възпитаването на децата. Една от основните идеи на постмодернизма в тази посока е да няма централна традиция в образованието, то да е индивидуално и персонално, а всеки индивид да е*

центъра за собственото си образование. Това води до нужда от промяна на организацията и начина на обучение (Иванов, 2004: 291).

Днес се разработват програми, в които се насърчава човек да се образова през целия си живот. Учителят губи своята позиция на авторитет, на този, който налага норми и представи. От него се очаква да е новатор, да не потиска и да не унижава. Говорим за диалогичен и демократичен учебен процес, в който отношението учител-ученик се основава на партньорство, личностен контакт, подкрепа и други. Насърчават се учениците за индивидуална работа, за участие в различни курсове, за избор на предметите. Налага се термина интердисциплинарност, свързан с идеите на Жан - Франсоа Лиотар.

Религиозното образование в постмодерното общество е изправено пред редица проблеми и търси вариантите за тяхното разрешаване. Състезателният дух и материализмът са сериозни предизвикателства пред обучението по *Религия*, където в основата е стремежът към Бог, към духовното развитие. Религиозното образование трябва да се ориентира към изискванията на постмодерното дете и същевременно да устоява своите автентични християнски постулати. Според Божидар Андонов, *в часовете по религиозно обучение не трябва да става въпрос само за вярата, възникнала преди много време и в друга култура, а преди всичко да се покаже, как днес човек може да живее с вярата си в едно променящо се общество* (Андонов, 2002: 21). Този принцип е заложен в учебните цели и програми на религиозното обучение в съвременното училище.

Училището е място, където се срещат различните хора и това изисква подходящи подходи и методики на обучение, съобразени с характеристиките на отделните деца. Съобразявайки се със засилващия се индивидуализъм, се търсят диференцирани подходи, които да отчитат индивидуалните особености на всички учащи се, създават се условия за възпитание и обучение на групи по определени признаци. Религиозното

образование в България е ценен помощник в тази посока, то позволява на децата от всички националности и религиозни конфесии да усвояват собствената си култура и ценности. Същевременно подкрепя изграждането на пълноценни личности с ясно оформена мисловна система, логически принципи, които помагат на младия човек да се ориентира в „джунглата“ от идеи и вярвания на днешния плуралистичен свят.

1.2. Модели на религиозно образование.

В зависимост от историческите обстоятелства, културното развитие и социалната обстановка, различните държави в Европа, а и в света имат различни позиции и решение на въпроса с религиозното образование. В своето изследване Галя Йорданова пише, че *религиозното образование е част от образователната система на почти всички европейски държави до XX в.* (Йорданова, 2017). След 50-те и 60-те години предметът предприема нова посока – освен традиционните знания за религията те се обогатяват с история на религиите и религиозните учения. Активно се търсят подходящи методики на обучение, които са насочени към самото дете в контекста на средата, в която живее, да развива в пълнота своята личност. Днес в световен мащаб съществуват няколко основни форми на обучение по *Религия*: задължително, свободно избираемо, задължително избираемо, забранено или интегрирано в други учебни дисциплини.

За всяка отделна държава религиозното обучение се регламентира от редица законови документи. На общо европейско ниво също се провеждат дискусии за ролята на религиозното образование. През 2007 г. в Толедо (Испания) Бюрото по демократичните институти и правата на човека на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (OSCE) (най-голямата регионална организация за сигурност, създадена през 1970 г.) публикува документ *„Ръководни принципи от Толедо за преподаването на различни религии и вярвания в държавните училища“*. В основата на този важен за религиозното образование документ са залегнали редица принципи

като правата на човека, основните свободи и граждански ценности в училищата чрез включване на учениците и родителите в религиозни организации. Законите на всяка страна-членка на Европейския съюз кохерират и се съобразяват с международните декларации и документи. За това по отношение на религиозното образование традиционните законодателни системи на държавите са синхронизирани и с посочените по-горе европейски представи за предмета.

1.3. Българският опит и практики в съвременното религиозно образование.

В България религиозното образование е присъствало още утвърждаване на българската държава при княз Борис I и създаването на първите учебно-просветни школи, в които се реализира Кирило-Методиевата азбука. Векове наред религиозното образование на българите е било водещ предмет в обучението. През XX век световните промени в държавата и основно годините на социализма водят до редукция на предмета за дълъг период. След промените, в българското училище законовата уредба определя със заповед № 06-00-159/28.08.1997 г. на Министерството на образованието, предметът *Религия* отново да се завърне в Учебния план на общообразователното училище. Настоящата форма на предмета е: факултативно изучаване (ФУЧ) и свободно избираем предмет (СИП) на базата на конфесионалното обучение в две форми: „Религия-Християнство” и „Религия-Ислям”. През 2018 г. беше приета още една неконфесионална форма – „Религия“ с изучаване общо на религиозната история, етика и морал, без да се отчита конфесионалния фактор.

През 2020 г. сериозен тласък за развитие на религиозно образование, съобразено с новото време, дадоха новоодобрените от МОН учебници по *Религия*. Тяхното анализиране позволява да разкрием образа на съвременното религиозно образование в България.

ВТОРА ГЛАВА

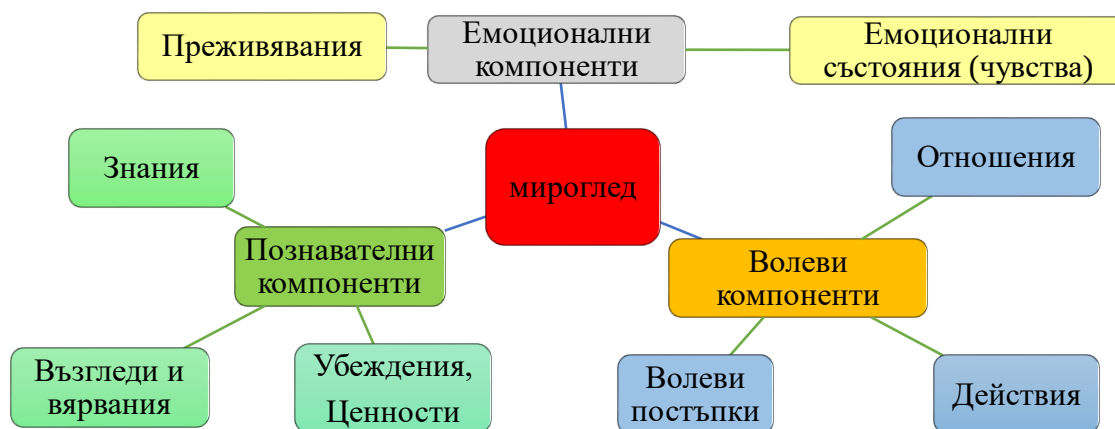
2. СЪВРЕМЕЕННОТО РЕЛИГИОЗНО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ И НЕГОВИТЕ ФИЛОСОФСКИ (МИРОГЛЕДНИ) ПРОЕКЦИИ В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

2.1. Мирогледът, като философска категория.

В търсене на мирогледните проекции на религиозното образование в началното училище е необходимо да дефинираме понятието „мироглед“ в неговите традиционни, но и съвременни разбирания, да потърсим начините на неговото формиране и ролята на образователния процес, в частност на религиозното образование.

Терминът „мироглед“ е основно понятие във философията, но представлява интерес и за педагогиката, социологията и психологията. Той е сложна система от знания, убеждения, мисли, чувства, настроения, стремежи, отношения към са *Фиг. 1 Структура на мирогледа* **който живеем.** Мирогледът като цялостна психическа формация има сложна и многоизмерна структура. Тя включва **познавателни (когнитивни), емоционални, волеви компоненти**, които съответстват на компонентите на „АЗ – концепцията“ на личността. Познавателните компоненти включват **знания, възгледи и убеждения.**

Фиг. 1 Структура на мирогледа

Според Атанас Попов и Снежана Попова *формирането на миросглед е сложен и труден процес* (Попов, Попова 2000: 144). Той зависи от процесите в природата и обществото, формирането на знания, възгледи и убеждения и тяхното задълбочено анализиране. В подрастващите може да се формира определен миросглед, само ако училището и семейството координират своята дейност. Същевременно формирането на миросгледа е продължителен процес, който протича през целия живот. Той е най-интензивен по време на училищната възраст, защото се подпомага от педагогическия процес.

Днес темата за миросгледите отново е актуална, в предвид многообразието в света. Канадският професор Джон Валк *определя светогледите като по-големи картини или рамки, които информират и от своя страна формират представите ни за реалността* (Valk, 2010; Sire, 2004; Naugle, 2002; Peterson, 2001). Той както и други учени, определят светогледите като **лични и общи** (организирани) на хора от еднакви представи. **Общите светогледи** *обхващат религиозни и духовни традиции, включват светски перспективи като хуманизъм, сциентизъм, капитализъм и консуматорството* (Сох, 1999; Loу, 2003). Под организиран светоглед се има предвид поглед върху живота, който се е развил с течение на времето, една и съща или по-малко кохерентна система с определени (писани и неписани) източници, традиции, ценности, ритуали, идеали или догми. Организиран светоглед имат група вярващи, които се придържат към този възглед за живота. Всяка религия е организиран светоглед. Личният миросглед може да се основава или вдъхновява от (религиозно) организиран светоглед. Всеки човек има собствен миросглед, който е съставен от елементи на различни миросгледи – митологичен, религиозен, хуманистичен и други. Върху това влияят различните фактори: обкръжаващите хора и тяхното поведение, системата от ценности на средата, в която е индивида, наука, придобитите знания, бит, условия на живот, изкуство и други.

В настоящето изследване анализираме проекциите на религиозен, научен, философски и ежедневен мироглед в учебниците по *Религия – Православие* за трети клас.

Религиозният мироглед е една от общите „рамки“, чрез които човек може да гледа на света около себе си. Той е специфичен за различните религии и оказва голямо влияние върху културата, традициите и обществените отношения. Християнския религиозен мироглед е един от ясно дефинираните мирогледи, който е формирал европейската култура с векове. Религиозен е този мироглед, който е основан на вярата и е съставна част на дадена религия. Терминът „религия“, произлиза от латинската дума „relegate“, която се разбира като „връзка“, връзка на човек с Бога. *Християнството, както отбелязва Татакис не предлага само изкупление, но и мирогледна ориентация и постоянно поставяне на въпроса за човека и Бога, за света и живота* (Йевтич, 2010), т. е. самото християнство има мирогледен характер. Християнският мироглед е основан на Стария и Новия Завет, на църковното Предание и на учението на Богочовека Иисус Христос.

Научният светоглед включва не само разбиране за това какъв е светът, но и за това как човек опознава света. Той включва натрупването на научни знания, формиране на елементи на научно мислене, но също така и преодоляване на ненаучни клишета. Под влияние на обновяването на обществото, развитието на социалните и природните науки той се усъвършенства.

При изучаване на научния и религиозния мироглед във възрастните, а и в децата, особен принос имат Кристин Легаре, Маргарет Еванс, Рал Розенгрин и Пол Харис. Те твърдят, *че едни и същи индивиди използват както естествени, така и свръхестествени обяснения, за да интерпретират едни и същи събития и че съществуват множество начини, по които и двата вида обяснения съжителстват в отделните умове* (Legare & Visala, 2011 ; Watson-Jones, Busch, & Легаре, 2015).

Същевременно Джоузеф Уотса, Сам Пасморейб, Джошуа Конрад Джексън, Христоф Ржимскид, Робин Дънбар провеждат интересно научно изследване върху хора от различни точки в света и констатира, че религиозният и научният светоглед не са в противоречие, а взаимно се допълват в личния мироглед. Всеки един от тях има собствен обхват на засягащи го теми. *Например научният мироглед способства за обяснение на естествените явления, докато религиозният за свръхестествените* (Joseph Wattsa, Sam Passmoreb, Joshua Conrad Jacksonc , Christoph Rzymaskid , Robin I.M. Dunbare, 2009). Подобни са твърденията и на немските учени Улрих Риджел, Сара Делинг, които анализират учебни единици на конфесионално християнско обучение (католическо) и установяват, че религиозното обучение изгражда у децата както религиозен, така и научен светоглед и позволява изграждането на автентичен отговор на заобикалящия ги свят и общество.

Философският мироглед е теоретичен и системен. Изходни данни за формиране на аргументирана, доказана философия е всяко научно знание за същността на нещата, човека и обществото. Основни за философския светоглед са разсъжденията за същността на явленията и тяхната връзка. Те могат да се случат с помощта на ума, който е критичен към получената информация и иска да я провери. Предвид обществените промени православното религиозно образование в България има за цел да дава специфично знание по въпросите, свързани с Христовото учение, и да изгражда у подрастващите мисловни стратегии. Философското знание се разкрива в търсенето на истината по пътя на рефлексията - само анализиране на собствените мисли и преживявания и то е свързано с практикуването на добродетелите и нравствените ценности, които водят до усъвършенстване на християнската личност в светлината на откровението и православната вяра.

Ежедневният мироглед се формира спонтанно от средата, в която живее индивидът, на основа всекидневните знания и опит, които водят до

формирани на различни норми на поведение и комуникация. Той е свързан със живота, здравето, семейството, приятелството, учебната среда, обществото, в което живее човекът, неговите културни и нравствени ценности. Ежедневието от една страна включва рутината, основните занимания като работа или учене, почивката и ежедневно общуване между хората, но Надежа Правовская обръща внимание на факта, че всеки един ден е модел на целия човешки живот, наситен с разнообразни чувства, емоции, решения, съобразени с общоприети норми и стереотипи. Ценностите на човека са сравнени със „съкровищница“, към която той се обръща в моменти на избор. Тя съдържа целия набор от универсални човешки ценности – концепцията за добро и зло, мир и любов, приятелство, истина и справедливост, те са матрицата на всеки човек, неговата тъкан (Правовская, 2012).

2.2. Ролята на религиозното образование за формиране на миросгледа.

2.2.1. Психосоциална характеристика на малките ученици.

При обсъждане на детското развитие и тяхната психосоциална характеристика трябва да имаме предвид утвърдените в психологията, философията и педагогиката основни постулати. На тях се основат съвременните образователни програми, включително религиозното и възпитателно обучение на децата. Различни аспекти от детското развитие са разработвани от отделни изследователи: когнитивното развитие – Жан Пиаже, емоционалното – Ерик Ериксон, нравственото – Жан-Батист Колбер. *Различните подходи към анализиране на детското развитие дават отделни негови аспекти и позволяват да бъде погледнато към детската личност всеобхватно и цялостно* (Кожухаров, 2001:216).

Началната училищна възраст обхваща децата от около 7 до 10-11 години и съответства на първи, втори, трети и четвърти клас в началното

училище. Възрастта, която ни интересува, попада в етапа на конкретните операции, според Пиаже (от 7 до 11 години), когато умственото развитие на детето съществено се различава от това от предходния етап. *То вече може да формира понятия, да вижда взаимоотношения, да решава проблеми, но само когато включват обекти и ситуации, които са му познати* (Славин, 2004:71). Може да отговаря на дедуктивната реалност и да виждат нещата и в други контексти освен това, което очите им виждат, усвояват логическата последователност в събитията, квалифицират обекти и предмети по признаци, към края на етапа могат да събират, изваждат, да умножават и делят числа и същевременно, както Славин описва, да разбират добре времето и пространството. Децата в този период придобиват децентрализирано мислене, което им позволява да разбират и мисленето на другите хора, да осъзнават, че събитията се ръководят от определени закони и причини. В този период започва интензивно формиране на личността. Появяват се нови системи от отношения между детето и околните, формира се характера, засилва се волята, разширява се кръга на интересите, което развива способностите. Ученикът е изправен пред възможността да се включва в дейностите на общността. Трябва да се отчете засилената емоционалност в този етап децата трудно овладяват чувствата си и тяхното изразяване. В началното училище се полагат основите на морала, усвояването на моралните норми и правила на поведение. *За да се постигне пълноценно развитие на формиращата се личност, е необходимо синхронизиране между прагматично и духовно, рационално и емоционално* (Василева, 2009: 39). Според Валентин Кожухаров, развитието на детето се определя като синтез на три взаимно детерминиращите фактори на образованието: личностен, нравствен (религиозен) и социален. Личностният той свързва с формирането на компетенции в определена сфера, нравственото дава знанията и уменията, необходими в сферата на отношението му към Бог и хората, а социалното дава онези познания и

умения, които водят до най-адекватно адаптиране на религиозния опит към изграждащия се светоглед (Кожухаров, 2001: 216).

2.2.2. Роля на учебното съдържание за формиране на миросгледа.

Целенасочена работа по формиране на миросгледа на учениците в общообразователното училище започва още от първи клас. За малките ученици е трудно да се говори за миросгледа като стройна система от възгледи и убеждения. Съдържанието на началното образование разкрива изучаването на прости природни и обществени явления. *Малките ученици не са в състояние да имат устойчиви съждения и убеждения, за това по отношение на миросгледа в тях се създава основа за последващо възпитание на миросгледни възгледи и убеждения* (Legare & Visala, 2011; Watson-Jones, Busch, & Легаре, 2015). За да се поставят основите на личния миросглед, трябва да се има предвид, че трябва да се придобиват знания не за отделни изолирани явления или техния сбор, а те да се разглеждат като едно цяло, в което те са изграждащи елементи. Учениците са предизвикани да разкрият съществените връзки и зависимости в природата и обществото, да се запознаят с редица идеи актуални в света около тях.

Всички изучавани предмети дават своя принос в изграждане на светогледа на децата. Като част от световното познание, важни са и религиозните знания, допълващи и корелиращи със знанията от останалите хуманитарни предмети. Съвременното религиозното образование е изправено пред предизвикателството да развива разбирането за света и миросгледа на „другия“ човек. В тази връзка организираният светоглед оформя референтната рамка, в която индивидите създават своя личен процес, който често води до съвкупност от различни аспекти от различни светогледи, формирани от културата, отколкото от съзнателно отражение. *В рамките на деноминационната рамка на референцията учениците трябва да разберат религията си, за да се утвърдят в нейните източници, да се*

научат да се справят с общественото множество от религии и да създадат личен мироглед. Те се основават на екзистенциалния опит (Van der Kooij, de Ruyster и Miedema 2013, 213) и адресират крайните проблеми както на групи хора, така и на индивиди.

2.2.3. Квалификация и компетентности на учителя по религия в началното училище.

В този контекст характерът на обучението по *Религия* трябва да е такова, че учителят да не преувеличава ролята на наблюдение и възприятие, използвайки илюстрирано-обяснително обучение, не трябва да провокира самите деца да мислят и изразяват своето мнение. Говорим за диалогичен и демократичен учебен процес, в който отношението учител-ученик се основава на партньорство, личностен контакт, подкрепа и други. Най-голямото предизвикателство пред учителя по *Религия* е да разбира постмодерните деца и техния начин на светоусещане и да търси причините за тяхното поведение. Днес в училище липсват механизми за влияние върху децата, нарушаващи реда и дисциплината поради различни личностно-психически и поведенчески причини. Учителят по *Религия* трябва да търси подходи към тези деца и непрекъснато да развива своите педагогически умения. Същевременно, както пише Лиляна Тодорова, *в обстановка на плурализъм се очертава незаменимото място на възпитателя – учител, родител или друг възрастен, който да насочи формиращата се личност към запознаване с многообразието и към верен избор на светоглед, който трябва да бъде единен* (Тодорова, 2010: 114).

2.2.4. Роля на информационните технологии.

В постмодерното време учениците израстват в технологична среда и новите технологии оказват голямо влияние върху техния светоглед. Формират се нови мирогледни пространства и дори се говори за технологичен мироглед. Въпреки редица отрицателни мнения за

технологизирането на света, като това на Банджамин, според който *технологията променя начина, по който хората възприемат действителността и поради механичното възпроизводство, изкуството губи своята идентичност и става продукт за широка употреба* (Иванов 2004:286-7), технологиите имат своето място в образователния процес. Неизменна е тяхната роля в учебния процес и тяхното целенасочено влияние върху зрителното възприятие, логиката и емоциите на децата. Отчитайки технологичния дискурс в съвременното общество, обучението по *Религия* следва да включва използване на съвременните технологии за целите на образованието на децата.

2.2.5. Учебници и учебни помагала по *Религия* в началното училище: авторски колективи, школи и концепции.

Учебникът по *Религия* се отнася към „нагледните средства“, без които обучението е немислимо. Той е най-разпространеното учебно средство и разработените в него теми трябва да отговарят на зададената от МОН програма по *Религия* за съответния клас. От съвременния учебник се очаква не само да информира и обяснява, но също така да мотивира, да въвежда във въпросите и проблемите, да насърчава към занимание и изграждане на собствена позиция (Грос, Кьонинг, Андонов, 2003: 92-93).

В съвременното религиозно обучение в България първоначално се използват учебни помагала, одобрени през 2001 г. Те са насочени към първи, втори и трети клас и съответните автори са: Иван Желев, Димитър Коруджиев, Емилия Василева (за първи клас), Ваня Станчева и Виолета Рогачева (за втори и трети клас). Постепенно с развитие на религиозното образование в държавното училище, през 2020 г. бяха одобрени за употреба нови учебници на три екипа (таб. 1)

Табл. 1 Настоящи учебници и издатели

учебник	авторски екип	издателство	клас
Религия (Християнство-Православие)(печатно издание)	Магдалена Легкоступ Мирела Кючукова, Дарина Мавродиева Кючукова	„Българска православна църква – Българска Патриаршия”	I, II, III клас
Религия (Християнство-Православие) (печатно издание)	ставр. ик. Захарий Дечев Магдалена Легкоступ Мирела Кючукова	Българска православна църква – Българска Патриаршия”	IV, клас
Религия (Християнство-Православие) (печатно издание)	ставр. ик. Захарий Дечев, прот. Людмил Малев, Мариян Стоядинов, Магдалена Легкоступ, Павел Павлов Десислава Панайотова Мирела Кючукова	Българска православна църква – Българска Патриаршия””	V клас
Религия (Християнство-Православие) (печатно издание с електронен вариант)	Лиляна Борисова Алена Кильова	ЕТ „Витезда – Димитринка Димитрова”	I, II, III, IV клас
Религия (Християнство-Православие) (печатно издание с електронен вариант)	Емилия Василева, Иван Желев, Димитър Коруджиев, Екатерина Томова	„Просвета – София” АД	I клас
Религия (Християнство-Православие) (печатно издание с електронен вариант)	Емилия Василева Виолета Рогачева	Просвета – София” АД	II, III, IV клас

2.2.6. Сравнение на настоящите учебници и предходните учебни помагала по Религия-Православие в българското училище.

Методиката, използвана в новите учебници по *Религия*, значително се различава, от тази използвана в предходните учебни помагала. Както пише Андонов, помагалата проявяват характер повече на сборник с

материали-разкази, документи, стихотворения и други, чрез които учениците се насочват към различни възможности за решение и интерпретации (Андонов, 2005: 224). Те имат четири части: библейска, библейско-историческа, богослужебна и актуална. Учебните помагала имат подходящи картини и илюстрации за онагледяване на съдържанието. **Изграждането на отделните уроци се придържа строго по схемата на „формалното обучение”, имат увод, текст за работа и един синтезиран апел за приложение.**

Сега действащите нови учебници търсят съвременните педагогически методи в обучението. Учебникът по *Религия* на Българска православна църква-Българска патриаршия прави впечатление с новата си различна методическа последователност и използване на иновативни подходи. Наблюдава се разчупване на пасивната, ориентирана към четене и писане, педагогика, същевременно се засилва диалоговото (интерактивно) отношение към ученика и стремежа той да бъде включен активно в образователния процес не като наблюдател, а като активен участник.

Имайки в предвид основните идеи на интерактивното образование можем да твърдим, че учебникът по *Религия - Православие* на БПЦ – БП възплъщава за целите на религиозното образование в съвременното мултикултурно и постмодерно училище именно интерактивни методи. С това учебникът разкрива съществено нова методика на обучение, изцяло в духа на Христовото учение – разбираема за всяко дете и чрез методи, целящи осмисляне и прилагане на знанията.

2.2.7. Анализ на използваните методи в уроците по религия.

Теоретично описаните от Магдалена Лекгоступ интерактивни методи в обучението по *Религия* намират възплъщение в учебниците на БПЦ-БП. Изследователката пише, че *целта на интерактивните методи в*

обучението по Религия е да създадат благоприятна атмосфера, организация на комуникацията, за обмяна на дейности, за провокиране на мислене, за създаване на краен продукт творчество, за рефлексивна дейност (Лекоступ, 2013: 176). В учебника по Религия е включен набор от дидактически методи:

- *Текстови, нагледни, практически;*
- *Репродуктивни и творчески;*
- *Индуктивни и дедуктивни;*
- *Методи за самостоятелна учебна работа или работа под ръководството на учителя (Лекоступ, 2013: 178).*

Не на последно място трябва да обърнем внимание на езика, на който са написани учебниците: той е изчистен от строго църковни и твърде архаични термини, които са чужди на съвременните деца. Разбираем е и понятен, съобразно възрастта на децата.

В новите учебници са включени термини, обособени в „Речник“, които обогатяват езиковия запас на децата, без да ги натоварва. Подходящата лексика и синтаксис осигуряват нужната езикова среда за усвояване на уроците.

ГЛАВА ТРЕТА

3. КОНТЕНТ – АНАЛИЗ НА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ В УЧЕБНИКА ПО РЕЛИГИЯ - ПРАВОСЛАВИЕ ЗА 3 КЛАС. КОНСТРУИРАНЕ И АПРОБИРАНЕ НА МИРОГЛЕДЕН МОДЕЛ НА РЕЛИГИОЗНО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ.

3.1. Контент-анализ на учебното съдържание в учебника по Религия – Православие за 3 клас.

За анализ на учебното съдържание на учебниците по *Религия-Православие* избрахме метода контент-анализ. Целта на метода е да

идентифицира миогледните представи в учебниците по *Религия* за трети клас и да се определи какво е съотношението между миогледните представи на религиозния, философския, научения и ежедневиения миоглед, да се конфигурира миогледен модел и да се изясни концепцията за религиозно образование у нас.

Задачите на контент-анализа са:

1. Да се определят категориите на религиозния, научения, философския и ежедневиения миоглед.
2. Да се дефинират единиците на анализ в учебниците по *Религия – Православие* за трети клас, одобрени от МОН.
3. Да се извърши кодиране на съответните единици на анализ.
4. Да се определят миогледните представи в уроците на учебниците по *Религия- Православие* за трети клас и тяхното процентно разпределение.
5. Да се определи съотношенията между отделните миогледни представи във всеки от видовете миоглед.
6. Да се анализират данните за религиозните представи в трите учебника, одобрени от МОН за ползване по учебния предмет *Религия- Православие* и да се сравнят.
7. Да се конструира миогледен модел на религиозно образование, на основа изследването на миогледните представи в учебника по *Религия – Православие*.
8. Миогледният модел на религиозно образование да се апробира в българското държавно училище.

Предмет и обект на изследване: обект на изследване са учебниците по религия-православие за трети клас. Предмет на изследване е религиозното образование в българското училище.

Хипотеза на контент-анализа: Предполагаме, че в учебника по *Религия-Православие* за трети клас, освен миогледни представи на доминиращия религиозен миоглед, силно застъпени ще бъдат и

мирогледните представи от философския, научения и житейския мироглед, които ще кореспондират помежду си и ще отразяват православния дискурс в съвременното религиозно образование.

3.1.1. Методическа последователност на контент-анализа.

В последователността на анализа се дефинират няколко етапа:

1. Определяне на темата, целите, задачите, научните въпроси и хипотеза на контент - анализа.
2. Формиране на извадка от документи
3. Определяне на принципите на класификация.
4. Определяне на количествени единици на анализ.
5. Определяне на качествени единици на анализ
6. Разработване на инструкция за кодиращия.
7. Пилотаж на методиката.
8. Събиране на първична информация.
9. Пресмятане на честотите на регистрация на отделните категории.
10. Обобщение на информацията.

3.1.2. Единици на анализ. Определяне на популация.

Единиците на анализ разкриват съдържанието на текстовата единица. В хода на изследването определихме:

- **Количествените единици на анализ:** определени абзаци от текста, които разпределихме на основа: темата, целта и задачите на изследването, на отделни смислени параграфи от текста, които номерирахме.

- **Единиците на броене:** определихме броя повторения, прояви, споменавания на частите от текста.

- **Популацията** (цялата съвкупност от текстове или фрагменти).

В трите учебника по *Религия – Православие* за трети клас, популацията е представена от 30 урочни единици, разпределени в 7 раздела, еднакви и за трите учебника.

- **Единици на контекста** (колекция от текстове, които се използват за кодиращата матрица).

В изследването те съвпадат с избраните в популацията. Извън обхвата на анализа ще останат входните и изходните тестове и приложението на учебника съдържащи избрани текстове.

- **Качествените единици на анализ** (означавани още като **глобални категории**). В настоящето изследване за категории на анализ приемаме отделните мирогледни проекции на религиозния, философския, научния и ежедневиия мироглед.

3.1.3. Кодиране. Определяне на индикатор (ключов квалификатор).

Кодирането е систематичен процес на обединяване на данни от изследването в категории, които позволяват да се анализира текста (Бижков, 2007: 544). Ще използваме ръчно и електронно кодиране, манифестно (броя на появата на определена дума) и латентно кодиране (преброяване и класифициране на отделните параграфи).

При извършване на кодирането много важно е определяне на ключовите класификатори. Индикаторите се обогатяват постепенно в самото изследване и особено при пилотното стартиране на процеса.

таблица 1. Ключови квалификатори.

категория на анализ	категории на анализ	ключов квалификатор	од	
Религиозно познание	Теологични	Бог, Иисус Христос, Господ, Месия, Спасител, Божи Син, Богочовек, Баща, Той, Го, Него, Отца, Сина, Светия Дух, Владика, Боже, Цар на вековете, Създател, Цар, Учител, Живия, Мене, Слово, Слънце, Слънце на правдата	00	
	Света Богородица	Света Богородица, Дева Мария, Божията Майка, Небесна Царица, Владичица, небесна закрилница, небесна застъпница, Пресвета Богородица, Майка на нашия Господ Иисус Христос, Богомайка	01	
	Светиите	Светии, Светци, Свети хора, Свети мъже и жени, свети личности, апостоли, пророци, Христовите ученици, проповедници, чудотворци, Негови ученици, праведници, жени мироносици, проповедници, евангелисти, свещени писатели, равноапостолни, св. светии, великомъченици	02	
	Космологични, антропологични	свят, природа, сътворение, невидим свят, ангел, небето, земята, човек, спасение, душа, възкръсна, творчески дни, ден, откровение, живот, времена, човеците, година, слънце, луна, звезди, сътворение, творение, природа, Райска градина, Едем, човечество, потоп, наводнение, създания, съд, суша, дъга, облак, душа, твърдта, природа, архангел, Рай	03	
Религиозна активност	Молитва	молитва, моля се	04	
	Богослужение, храм	богослужение, служба, св. Литургия, утринна служба, храм, Божия дом, дом за молитва, Църква, кръстя се, прекръстване, паля свещи, кадя тамян, тайнство, св. Евхаристия, св. Причастие, кръст, разпятие, плащаница, олтар, благодатен огън, Кръщение, изповед, елей, миро, Божият дом	05	
	Религиозна традиция	празник, празнуваме, честваме, тържество, библийски събития, Възкресение, Вход Господен, Цветница, Велики понеделник, Велики вторник, Велика Сряда, Велики четвъртък, Велики Петък, Велика Събота, Страстна седмица, Светла седмица, Томина неделя, Възнесение Господне, Спасовден, Рождество, Рождество на Пресвета Богородица, Въведение на св. Богородица, Ден на християнското семейство, Голяма Богородица, Покров Богородичен, Пасха, Петдесетница	06	

	етика, морал	добродетели, вяра, надежда, любов, послушание, търпение, милосърдие, добро, зло, Божия закон, нравоучение, нравственост, благочестие, благонравие, прошка, съвест, честност, поведение, държане, нрави, грях, почит, истина, лъжа, отношение, грехопадение, гордост, постъпки, праведност, Рай, надежда, правила, заповед, Библия, Свещено писание, заповед, декалог, Завет, Евангелие, Книга на книгите, Божие слово, Писание, съюз, договор, послушание, покаяние, грижа, погрижа, помощ, помогнете, взаимопомощ, милост, справедливост, нравствена чистота, лошо ,нередно, клевета, Десетословие, задължение, почит, саможертва, клюкарство, добри дела	07	
Философск и ми­роглед	Рационални (разум)	разсъждения, помислете, подредете, обсъдете, мнение, наблюдавай, открий, проучи, научи, разпознай, съгласен ли си, защо, какво, къде, как, вярно или невярно, мисли, По какво, начин, свържи, какво, мнение, кой, разбери, кой, потърси, реши, решение, разгадайте, решил	00	
	емпирични (опит)	проба, експеримент, изпитване, практика, знания, познания, подготовка, проверка, опитване, доказателство, демонстрация, изпитание, изпробване, споделете, разкажете, дайте пример, помогнете, старание, опитайте, подредете, мъдрост, открий, дайте пример	01	
	сенситивн ост (чувства)	възприятие, почит, усещане, състрадателност, нежност, обич, преклонение, благодарност, отношение, настроение, благодарност, впечатление, славя, хваля, кая се, разбиране, вникване, споделяне, подкрепа, чувства, грижа, нужда, съзнаване, съзнание, натъжава, измъчва, щастие, мечта, радост, съвет, възклицавайте, ликувайте, милея, обичам, обикнал	02	
	и­рационални (интуиция)	непосредствено възприятие, прозрение, проблясък, усет, предусет, вътрешно чувство, подсъзнание, предчувствие, догадка, инстинкт, познай, избери	03	
Научен ми­роглед	български език и литература	дума, изречение, изрази, текст, съчинение, речник, буква, букви, запетая, ребус, прочети, напиши, разкажи, азбучен ключ, състави, език, прилагателни имена, запишете, азбука, говор, приказка, стихотворение, разказ, поука, мисъл, книжовник, произведение, стих, книга, разкажете, обяснете, книжка, научете, стих, писател, прочетете, житие	00	

	История	народ, дата, България, книжовник, град, република, Северна Македония, Охрид, книжнина, предполага се, владетел, народ, глаголица, кирилица, книжнина, събор, Търновска книжовна школа, български, Османска империя, пресолен град, столица, царство, Първо царство, Второ царство, османско иго, държавник, народи, Константинопол, летоброене, управление, княз, държава, славяни, прабългари, армия, войски, българка, турчин,	01	
	изкуство	изображение, икона, нарисувайте, оцвети, образ, картина, цветове, стенописи, изобразява	02	
	музика	песен, песнопение, изпейте, изпята, песни, тропар	03	
Е жедневен мироглед	Обкръжава ща среда	семейство, приятели, родител, майка, баща, баба, дядо, приятели, вкъщи, дом, хората около нас, брат, сестра, хора, съсед, близки, близките, роднина, познати, предци	00	
	училище, трудова дейности	училище, ученици, учители, знание, децата от класа, образование, изработете, изрежете, залепете, направете, урок, уча, група, екип, дете, деца, учение, групи	01	
	медии	вестник, радио, интернет, телевизия	02	
	народни мъдрости и вярвания	басня, народна мъдрост, разказ, легенда, приказка, предание, суеверие, талисман, число 13, черна котка, суеверните, кумир, идол, измислено божество, измислени богове, народни обичай, коледари	03	

3.1.4. Пилотаж на методиката (предварително изпробване).

За определяне точността на кодовете анализирахме един урочен раздел и допълнихме цялостното оформяне на кодовете по отношение на думите, които описват всеки код.

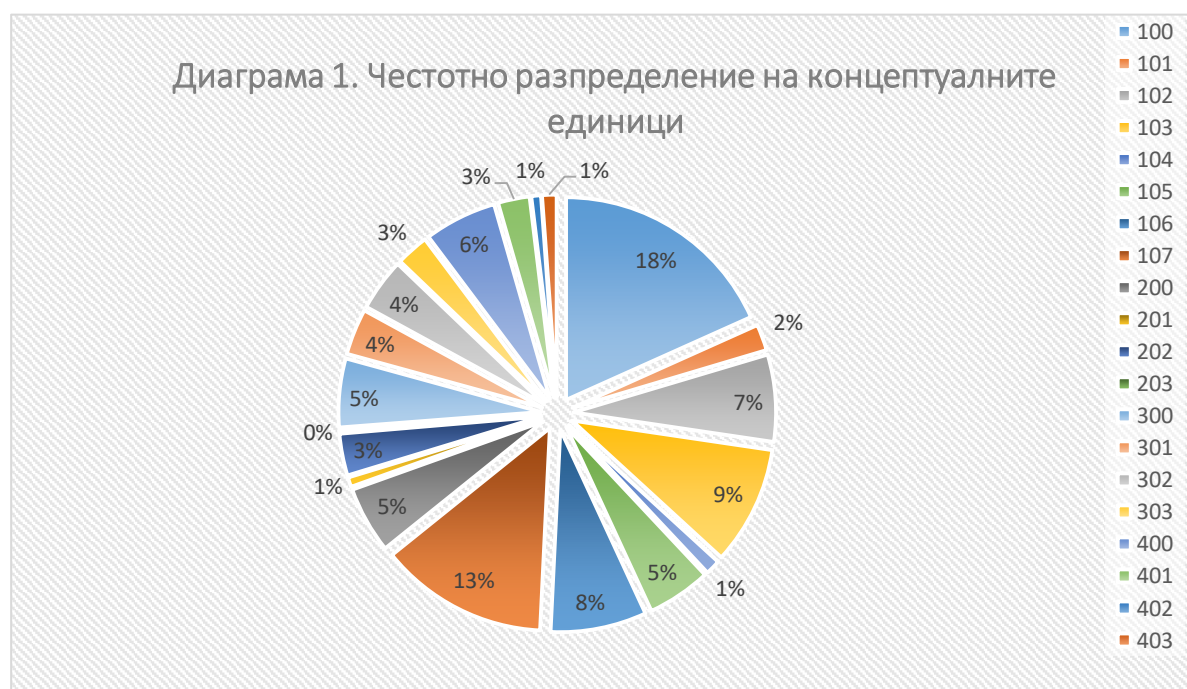
3.2. Провеждане на контент-анализа. В проведения контент-анализ на учебниците по *Религия* за трети клас ще следваме две линии на анализ:

3.2.1. Първа линия на анализ: съответните единици на анализ са ключовите думи, класифицирани към отделните миогледни категории. На анализ е подложен учебникът по *Религия – Православие* на Светия Синод на

БПЦ – БП, който в предварителния анализ показва най-голям брой единици. Той е анализиран ръчно, като съответните единици – кодови думи, са преброени от нас, спазвайки определената по-горе методика. Чрез тези единици получаваме модел на разпределение на отделните религиозни представи в самия учебник.

Концептуален анализ на първа линия на изследване.

Концептуалният анализ показва най-широко застъпване на подкатегория 100 (теологични представи на религиозния мирогед), което е напълно в очакванията ни предвид конфесионалността на учебника. Следващите 4 категории с най-често срещани единици са съответно: 107 (морал и етика) – 13.45 %, 103 (космологични, етични) - 9.47%, 106 (религиозна традиция) – 7,67%, 102 (светци) – 6,94%. (диаграма 1.)

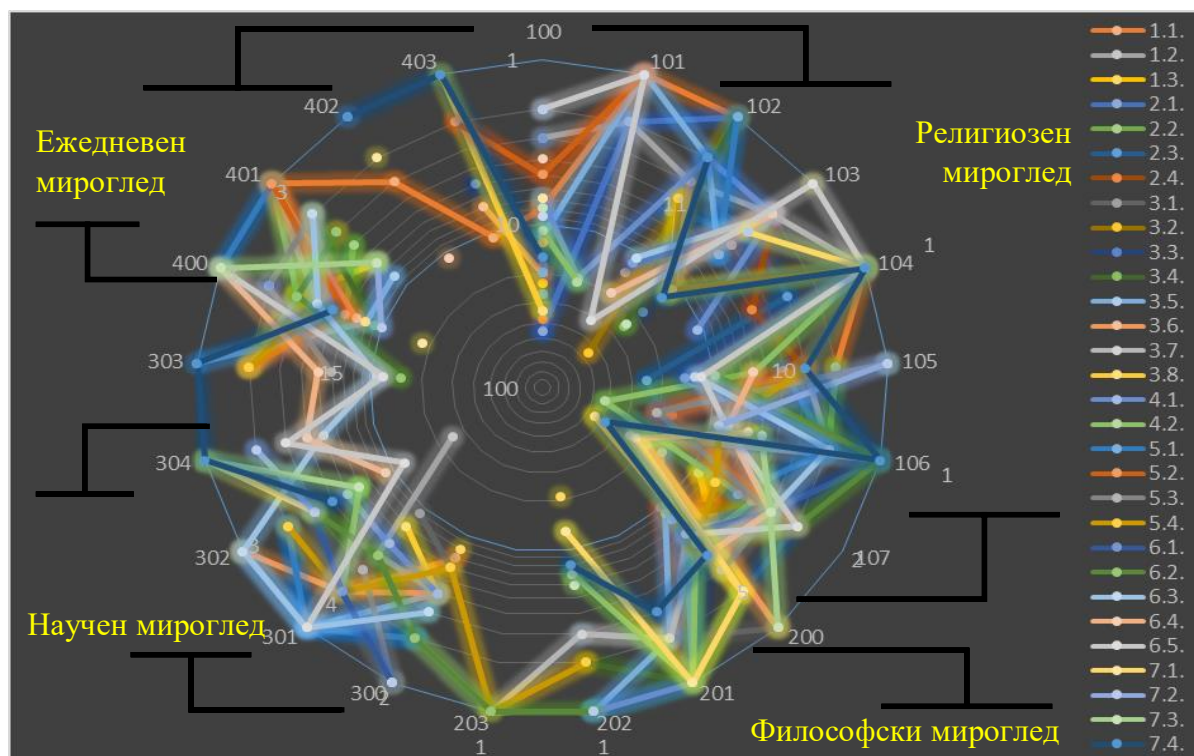

Корелационен анализ на първа линия на изследване.

Получените данни от анализа на единиците на отчет – ключови думи в учебника по *Религия*, дават информация и за отношението между единиците на анализ. Представената диаграма 2 демонстрира цялостното разпределение на представите на общите мирогледи – религиозен,

философски, научен и ежедневен. Видно е, че те корелират помежду си, изграждайки цялостен поглед към света, околните, себе си и Бог.

Диаграма 2. Корелационен анализ на мирогледните представи.

3.2.2. Втора линия на анализ.

На основа на проведените изследвания ще обобщим и анализираме данните, получени при контент-анализ на съдържанието на трите одобрени от МОН учебници по *Религия-Православие* за трети клас, използвайки за единици на анализ дефинирани смислови параграфи.

Целта на тази втора линия на анализ е да получим допълнителна, контролна представа върху мирогледния модел на учебника по религия и да можем да изведем автентичен мирогледен модел за съвременно религиозно образование в България на основа изследване на най-новите (издадени през 2020 г.) учебници по предмета *Религия-Православие* в българското училище.

Концептуален анализ на втора линия на изследване.

За по-голяма точност на изследването използваме програмата *Atlas it* за извършване на контент-анализ на текстове. Избрахме за анализ с програмата два учебника – на БПЦ – БП и на издателство *Витезда*, за които разполагаме с електронен вариант. Третият учебник на издателство *Просвета* не предлага безплатен електронен вариант и е анализиран ръчно, като са определени съответните единици на отчет.

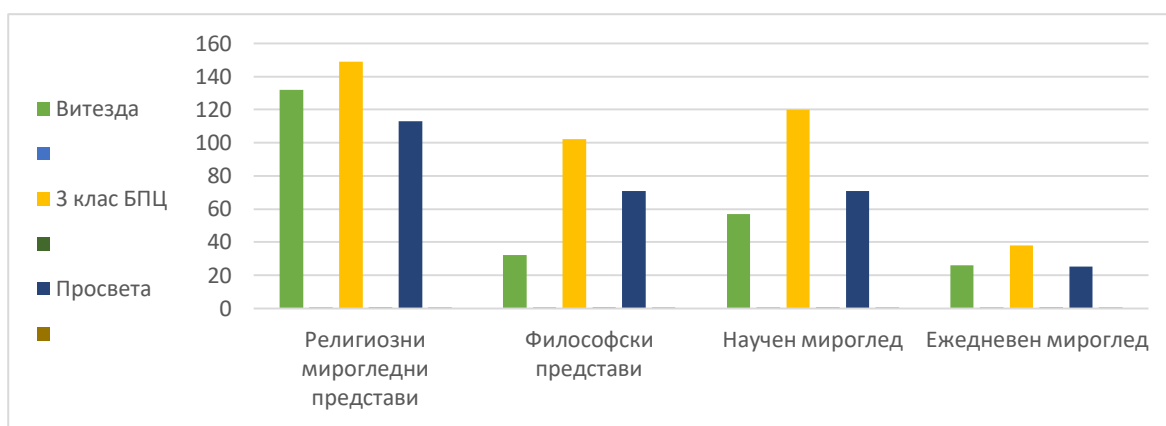
В обобщените данни от двата учебника по *Религия* се получава разпределение, което показва най-голяма честота на срещане на две единици на отчет – Български език и литература (300) от представите на научния мироглед – 14,61% и Рационални (200) от Философския мироглед – 14,16%. Веднага след тях следва поредица от мирогледните представи на Религиозния мироглед – етика и морал, антропологичните и космологични, представи за Бог и религиозната традиция.

Корелационен анализ на втора линия на изследване.

За да изучим връзките и отношението между отделните мирогледни представи в обучението по *Религия-Православие* анализираме данните,

които се получават при корелационен анализ. За единици на анализ са определени отделните параграфи, които са кодирани и съотнесени към определена категория. Съпоставяме резултатите от трите учебника, като данните за учебниците на БПЦ-БП и на „Витезда“ са получени чрез програмата за анализ на текст, а този на издателство „Просвета“ чрез ръчно преброяване от изследователя.

Диаграма 6 Сравнително разпределение на миросгледните представи.

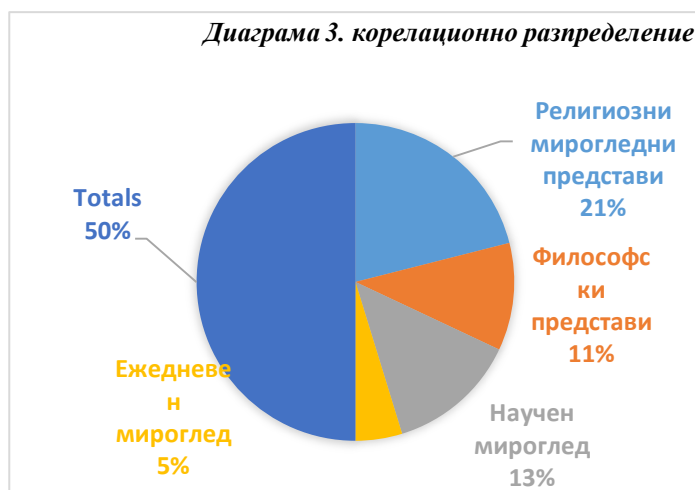

Анализът показва водеща позиция на религиозния миросглед, в контекста на предмета – *Религия*. Представите от следващите два миросгледа (научен и философски) са различно представени в трите учебника. Второстепенно място и в трите учебника заемат представите на научния миросглед, следвани от тези на философския и последни са на ежедневиия миросглед. Това е много важен резултат, защото показва, че съвременните учебници по *Религия-Православие* използват за целите на религиозното образование научен подход и инструментите на философската наука, развивайки мисленето на децата.

В учебника на *Витезда* философските понятия са значително по малко спрямо другите – 12,95% към 24,94% - 25,36%. Това се дължи на факта, че темите, свързани с мисленето са изведени в приложението на учебника, което не подлежи на анализ в настоящото изследване. Сравнително еднакво е разпределението на научния и философския

мироглед в учебниците на БПЦ и на *Просвета* – това показва балансирано разпределение на тези представи в религиозното обучение.

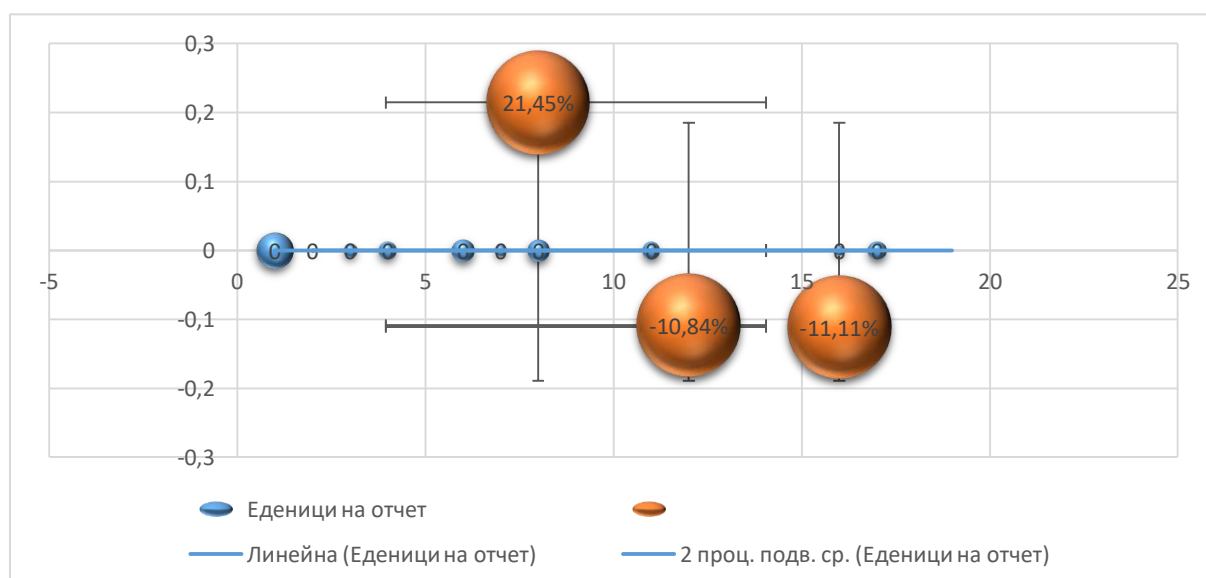
Най-малък процент и в трите учебника е този на ежедневния

миросглед (диаграма 3). Това би могло да има както положителни, така и отрицателни послания. От една страна в учебниците са включени елементи, познати на децата, но не достатъчно. Това би могло да бъде една от причините за недостатъчната незаинтересованост на децата от преподаването на предмета *Религия* и същевременно е елемент, който може да се вземе предвид при написването на бъдещи учебници.

3.3. Конструирание и апробиране на миросгледен модел на религиозно образование в България.

3.3.1. Конструирание на миросгледен модел на религиозно образование.

При сравнение на данните за разпределението на категориите се наблюдава известно разминаване в процентното разпределение в двете линии на анализ. Съпоставени те показват, че пр

Диаграма 4. Отклонения.

думи отношенията между религиозния, философския и научния мироглед са различни, докато данните за ежедневиия мироглед са сходни.

Като отчетем осреднените проценти и отклоненията от двете линии на анализ получаваме следния мирогледен модел на учебниците по *Религия-Православие* за трети в началното училище – диаграма 5.

Диаграма 5. Мирогледен модел на учебниците по религия.

Припокриването на представените кръгове показва процентно общите представи за различните мирогледи. Анализът на ключови думи и този на кодирани параграфи подкрепят тезата, че религиозното образование дава широка мирогледна картина, включвайки представи и от други мирогледи: научния, философския и ежедневиия мироглед за своите цели.

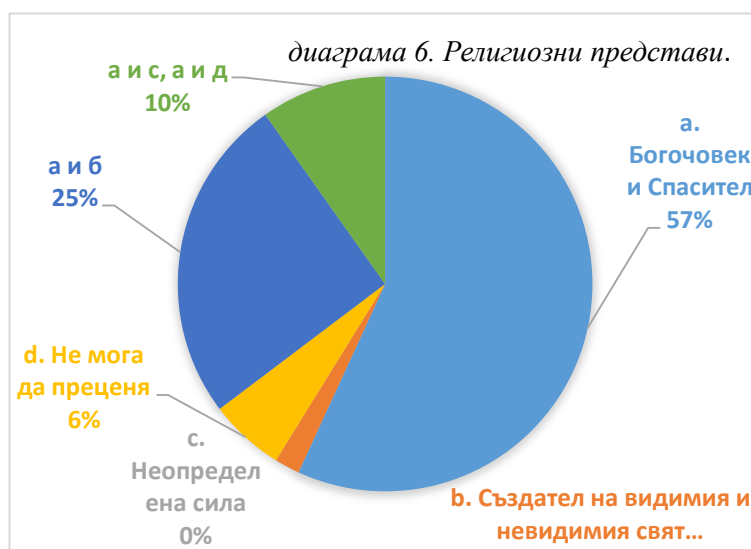
3.3.2. Апробиране на миросгледния модел в началното училище.

Миросгледният модел на религиозно образование в началното училище е апробиран, посредством анкетиране в две училища с цел установяване на неговата автентичност. В анкетирането участват 55 ученика от трети клас, изучаващи *Религия-Православие*, конфесионална, свободно избираема форма, използващи учебниците по предмета на Светия Синод на БПЦ-БП. Учениците са от VIII СУ „Арсени Костенцев“ и СУИЧЕ „Св. Климент Охридски“ в гр. Благоевград. Анкетата се провежда под ръководството на анкетиращия и се осигурява невъзможност за споделяне на мнения по зададените въпроси. Времето за провеждане на анкета е 20 минути.

Анкетата съдържа 10 въпроса, които целят да определят в каква степен са представени миросгледните единици на различните типове светоглед в учениците. От анкетите 5 са невалидни, 2 почти не попълнени, 3 без смислово съдържание. Останалите 51 броя подлагаме на статистически анализ, за да определим основните показатели от различните миросгледни.

Първите категории са свързани с теоретичните религиозни представи за Бог, Света Богородица и светиите. Разпределението показва, че 57% от анкетираните категорично

отговарят, че представата им за Бог е свързана с думите: Богочовек и Спасител. Това разбиране е изцяло повлияно от религиозното обучение и заложените по въпроса теми в учебника. В

допълнението на тази представа е и следващият по големина на процентното

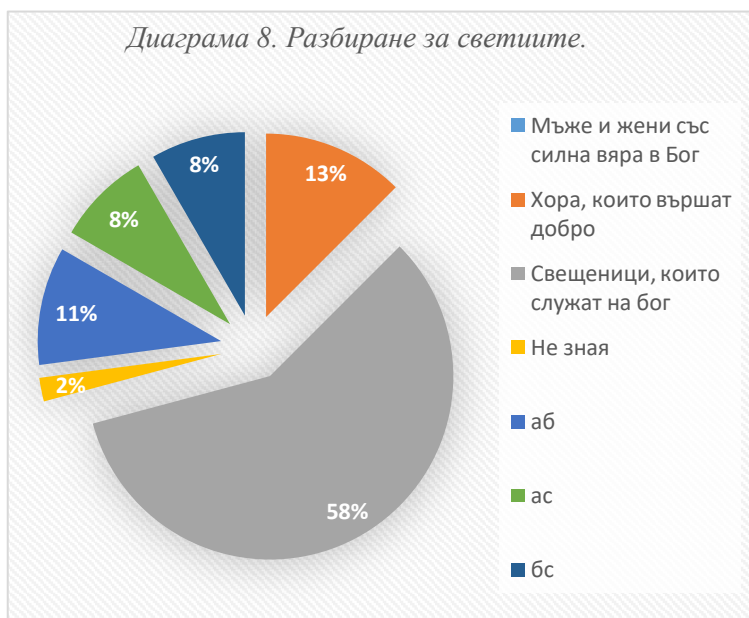
съдържание отговор – 25%, според които Бог е Богочовек, Спасител и Създател на видимия и невидимия свят.

Вторият проучван религиозен показател е представата на децата за Света Дева Мария. При проверка на разбирането за персонификацията на Света Богородица, което е основно религиозно понятие в обучението по

Религия, 84% от децата отговарят точно и ясно, че това е Божията Майка – Майката на Иисус Христос. От останалите 10% дават неточни или объркани отговори, 4% неверни, 2% - едно дете казва, че не може да прецени. Този въпрос ясно показва, че децата имат точна представа за Света Богородица

Третият показател е свързан със понятието „святост“ и търсим какво разбират децата, когато чуват думите: светии, светец. Резултатите от този показател са интересни – 58% от децата отговарят, че за тях светиите са свещеници, които служат на Бог. Те не свързват светостта с възможността всеки човек

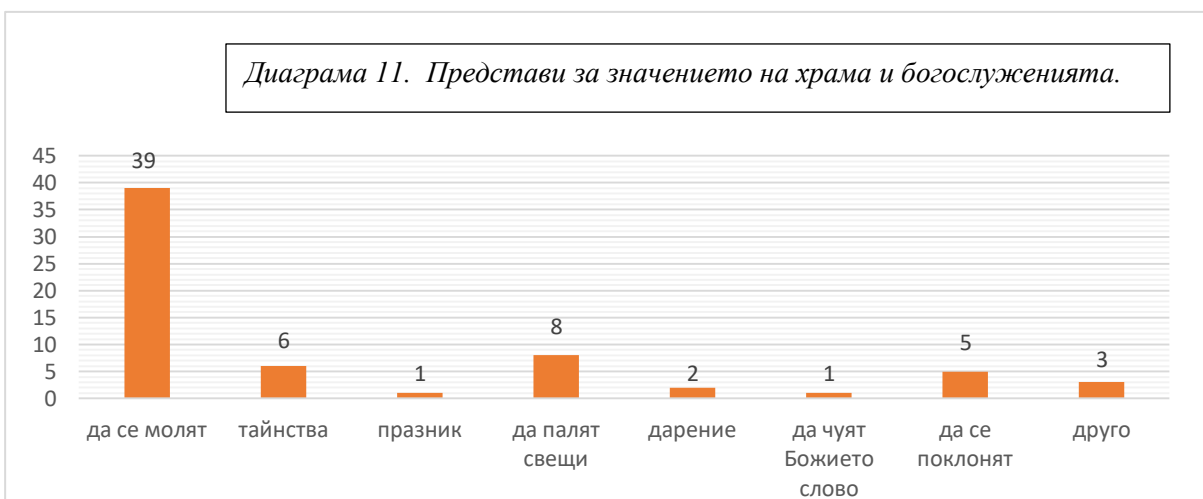
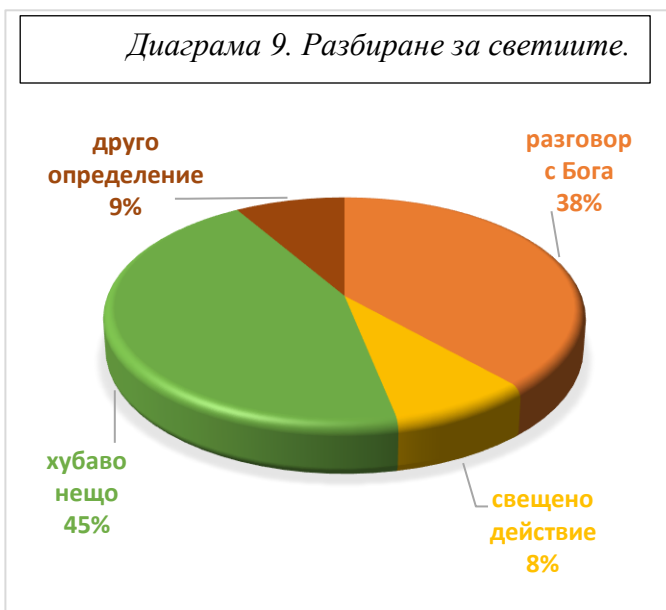
да се „освети“ и да стане „свят“, както е учението на Православната Църква, а по-скоро свързват светостта със служителите на Църквата, хората, които сами са се посветили на Бог.

Следващите три категории са свързани с религиозната активност - една от целите на религиозното образование. Анализът на тази категория показва равнопоставеност на отговорите: хубаво нещо и разговор с Бога. свещенодействие и друго определение. Очевидно религиозното образование създава у децата представа за молитвата, че е нещо добро и хубаво и чрез нея всеки може да общува с Бога. Интересна е информацията за личното възприемане на молитвата като собствено действие. Отговорът на учениците на въпроса: Молите ли се? – показва, че 94% от децата се молят, а 6 % категорично заявяват, че не.

Втората категория от религиозната активност е свързана с отговор на въпроса:

защо хората ходят в Божия дом. С това питане се опитваме да разберем каква представа имат децата за ролята на храма, но същевременно и на богослуженията и тайнствата, извършвани в него.

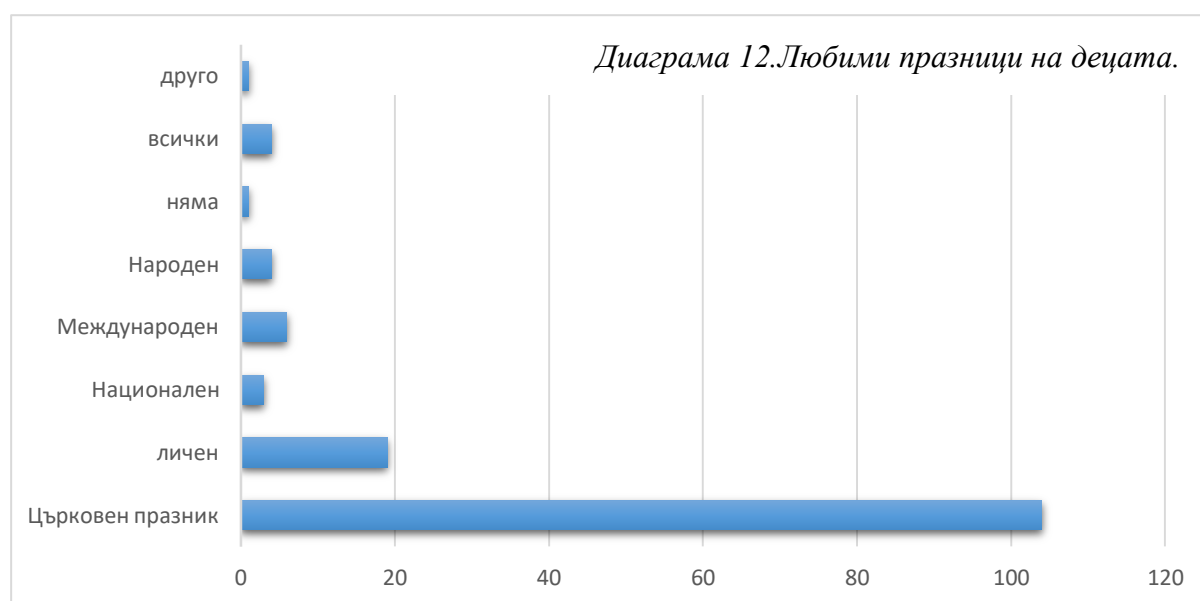
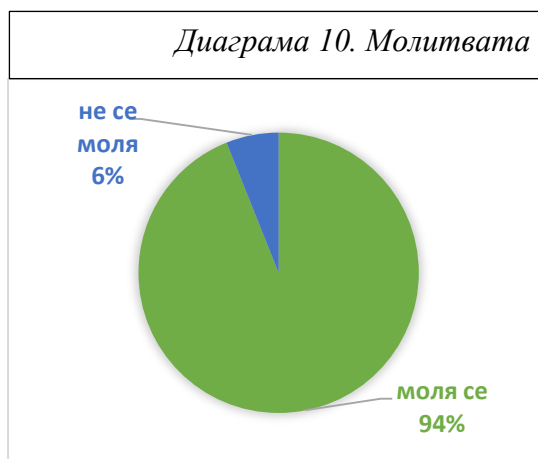
Най-често учениците отбелязват, че в храма се ходи, за да се моли човек, 8 от отговорите са свързани с паленето на свещи, 6 с участието в

тайнства: кръщение и изповед, 5 да се поклонят, 2 да направят дарение, 3 деца отбелязват друго, и 1 за честване на празник.

За да разберем как е разпределено в ученическите представи религиозната традиция, задаваме въпрос за любимите им

празници. Учениците имат възможност да посочат собствените любими празници, независимо, дали са църковни или не, като могат да изброят няколко. Резултатите са следните:

Анализирането на елементите от философския мироглед е трудно, поради кохерирането му с останалите мирогледни представи. Ще се придържаме към дефинираните в настоящото изследване представи за него като: разум, опит, сензитивност и интуиция. Зададохме на учениците въпроси (7 и 8 в анкетата), които да провокират тяхното мислене по етичен въпрос, предизвикваме ги да опишат чувства и да решат проблемна ситуация.

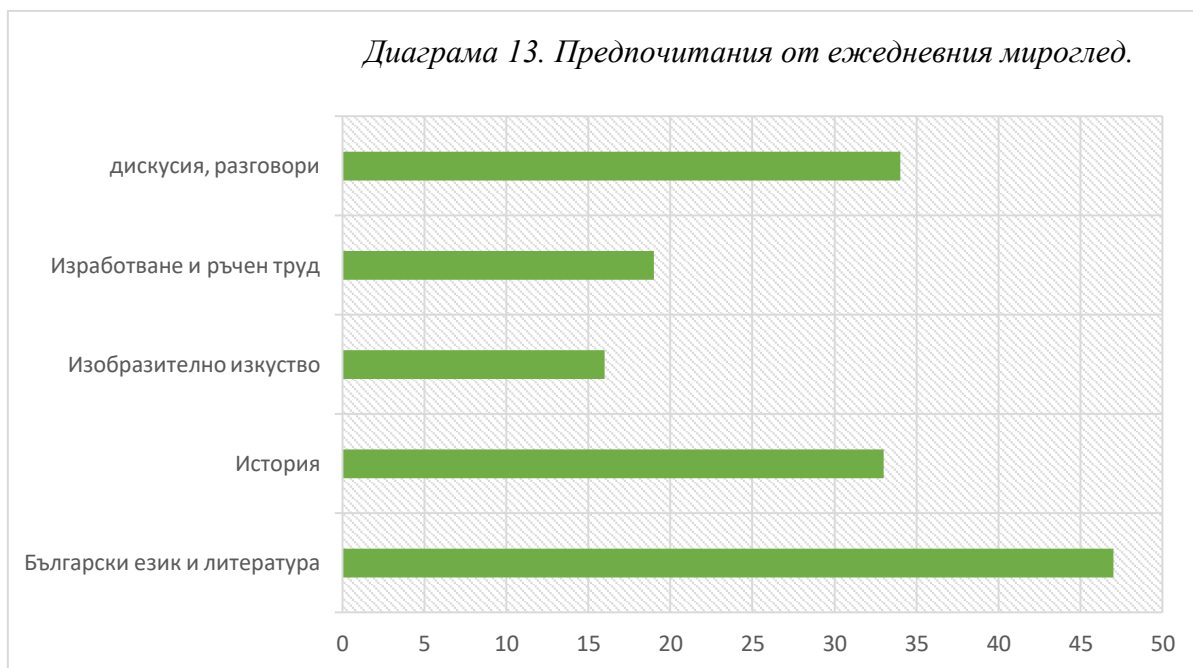
Въпрос 7 от анкетата е свързан с решаване на казус, засягащ основните философски категории добро и зло. Отговорите, които учениците дават са интересни, добронамерени, изпъстрени с емпатия, състрадание и разбиране на „другия“. Ясно се виждат оформени представи за добро и зло и търсене на начини за утвърждаване на доброто и неговите категории и намиране на положителни решения за справяне със злото. Едни от най-честите отговори в многообразието от решения на казуса са: ще поговорим, ще им обясним, ще им дадем добър пример, ще ги почерпим, само два от отговорите са свързани с дистриктивни мерки като наказание, изолиране, необщуване и други. Резултатите от този казус, освен отношение към нравствено-етични проблеми, показва и развити способности за мислене и решаване на подобни ситуации, често използвани в учебния материал по *Религия-Християнство*.

Тези разсъждения се подкрепят и от 8 въпрос: Какво ще стане, ако добрите се откажат да правят добро?, и Как се чувстват добрите, когато правят добро, и как, когато другите им развалят добрините? Посочените отговори включват: светът ще стане ужасен за живот, ще бъдем нещастни, ще живеем лошо, което потвърждава горното съществуване. В отговорите си на втория въпрос, учениците показват основи на емоционална култура, в която освен внимание върху собствените чувства се изгражда сензитивно за чувствата на другите.

При анализиране на въпросите, свързани с интересните елементи от уроците по *Религия*, свързани с останалите науки, повечето от учениците споделят, че им допадат всички занятия.

От таблица 13 е видно, че преобладаваща част от учениците споделят, че в часовете по *Религия* разговарят за приятелството, семейството, народните традиции, по рядко за училище и категорично заявяват, че не си спомнят да се говори за чутото и видяното от радио, телевизия и интернет. Този резултат напълно кореспондира с

конструирания мирогледен модел, в който делът на медиите в ежедневния мироглед, формиран чрез религиозно образование е минимален.

Проведеното анкетиране потвърждава получените при контент-анализа резултати: учениците имат ясно формирани представи от религиозния мироглед по отношение на : Бог, Света Богородица, светиите, по отношение на космологичните и антропологични представи, празниците и представата за храма и богослуженията. Същевременно при решаване на казус, учениците показват аналитично и дълбочинно мислене, с преобладаваща позитивна нагласа и търсене на морално и етично решение на поставения проблем. По отношение на научните знания, учениците посочват, че им харесват знанията свързани с български език и литература, история, изобразително изкуство. По отношение на връзката религиозни знания – ежедневен мироглед, децата потвърждават, че най-често в часовете по религия говорят за семейството и приятелите, традициите и много рядко за чутото от медиите, което отново потвърждава данните от мирогледния модел.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Мировгледът е сложна и многоизмерна категория, която съчетава в себе си знания, ценности, идеали, чувства и цели, които имат смисъл за всеки отделен човек. Знанията, които децата получават са еднакви, но ценностите, които формират, са различни и върху тях оказват влияние генетическата наследственост, обкръжаващата ги среда, обучението и образованието. В ядрото на мировгледа са възгледите и вярванията, които са свързани със способността за теоретично мислене, проява на високо-интелектуални чувства и целенасочена воля. Чрез тях човек си обяснява феномените на природата и обществото и формира своето поведение, дейности взаимоотношения.

Основните компоненти на мировгледа са знания, принципи, убеждения, духовни ценности, идеи и идеали. Знанията могат да бъдат научни, философски, религиозни и ежедневни. Колкото е по-голям кръгът от знания, толкова мировгледът е по-стабилен. Формирането на мировгледа започва от най-ранна детска възраст и е най-интензивно чрез участие в образователния процес в училище.

В условията на постмодерното общество, религиозното образование е призвано да развива личния мировглед на децата, за да може младият човек да притежава устойчива позиция за света, да разбира себе си и „другия“ човек. Религиозният мировглед е рамка, в която всеки човек създава своя личен светоглед, който е изграден от аспекти на различни светогледи и се формира както от училището, така и от цялата обкръжаваща среда.

ИЗВОДИ:

От проведения контент-анализ на съдържанието на учебника по *Религия-Православие* за трети клас и събраните данни конструирахме мировгледен модел на религиозно образование в България. Извършихме

аprobация на модела сред ученици в трети клас на началното училище и потвърдихме неговата автентичност и реална приложимост в обучителния процес. **Можем да потвърдим направената хипотеза, че съществува връзка между православния дискурс и формирането на миpогледните представи на учениците в началния курс на обучение.**

При изследване на новите учебници по *Религия-Православие* определихме светогледни проекции на религиозен миpоглед, философски, научен и ежедневен. След тяхното кодиране в процеса на изследване установихме честотата на срещането им в текста на учебника на три екипа. Анализа на данните установи, че:

1. Учебното съдържание по *Религия* формира представи от следните общи миpогледи: религиозен, научен, философски и ежедневен.

2. Проследените миpогледни единици очаквано показват най-голяма честота на религиозните представи (53,44%) и отразяват учението на Православната църква за Бог, морално-етични представи, касаещи отношенията между хората, Сътворението на света и мястото на човека в него, както и религиозната традиция.

3. Религиозното образование е носител и на научни, философски и ежедневни миpогледни представи. Те корелират помежду си, изграждайки по-широка преспектива на светогледно мислене.

4. Представите на научния и философския миpоглед са застъпени широко в учебника по *Религия* в сходни проценти (26,50%, 26,50%), което е показател за нуждите на научния и философския миpоглед за религиозното образование.

5. Светогледните представи на ежедневния миpоглед са по-слабо застъпени (9,51%), но са налични и също са в полза на религиозното образование. По-ниският им коефициент спрямо останалите е въпрос на преглед на концепцията на учебниците по религия и бъдеща възможност за повишаване на интереса към религията в училище.

6. От трите анализирани и одобрени от МОН учебници по *Религия-Християнство (Православие)* най-балансирано разпределение на религиозните, философските, научните и ежедневните представи показва учебника на БПЦ-БП. Анализът на използваните методи разкри иновативна методика на обучение, съобразена със съвременните тенденции в образованието.

7. Аprobацията на миpогледния модел на религиозно образование потвърди резултатите на контент-анализа. Учениците показаха добре формулирани представи на религиозния миpоглед с точно дефиниране на търсените категории. Потвърдиха и очакваните и вложени в учебника предпочитания за осъществяване на религиозното образование чрез методите на научния, философския и ежедневния миpоглед.

От анализа на съдържанието на учебника по религия, можем да направим изводи за глобалните идеи на религиозното образование:

1. Религиозното образование има съществена роля за изграждането на личния миpоглед на човек.

2. Религиозното образование в съвременното училище се явява възможност за помощ в изграждането на пълноценни личности с ясно оформена мисловна система, логически принципи, формиращи личния им миpоглед, чрез който да се ориентират в многообразието от идеи и вярвания в плуралистичния свят.

3. Различните видове миpоглед в религиозното образование не се отричат, напротив, корелират помежду си и формират различни явления в личния миpоглед. Научния миpоглед способства за обяснение на естествените явления, докато религиозния за свръхестествените.

4. Религиозното образование се нуждае от постиженията на науката и философията, за да създаде цялостен интегриран поглед към света.

5. Религиозното образование трябва да бъде във форма, която да събужда познавателния интерес на децата и да създава проблемни ситуации.

6. Религиозното образование способства за създаване на синтетично мислене, което се появява когато успешно се интегрират знанията от естествените и свръхестествените обяснения и се изгради автентична позиция по различни въпроси.

7. Религиозното образование подпомага изграждането на стремяща се към съвършенство личност по пътя на самоанализирането, развитието на логическото мислене, нравствените добродетели и в светлината и откровението на християнското учение.

8. Религиозното образование в неговата конфесионална форма - *Религия- Православие*, търси подходящи подходи и методики на обучения, които да са съобразени с индивидуалните характеристики на децата, отчитайки нарастващия индивидуализъм на постмодерните времена.

9. Религиозното образование използва за формиране на мирогледа на децата средствата: живото и художественото слово, литературата, изкуството, историческите източници, музика. Същевременно залегнали са и методите на формиране на мирогледни представи: беседване, диспути, разказване, споделяне, беседи, празници и традиции.

10. В програмите и методиките на религиозното образование се съдържат такива методи и похвати, целящи връщане на духа на общността между децата.

11. Религиозното образование, освен че дава широк диапазон от знания, е носител на духовните ценности и идеали.

12. Конфесионалното религиозно образование позволява създаване на собствена автентична позиция, чрез която личността да разбере и другите.

13. В начална училищна възраст започва промяна в мисленето и формиране на личността, полагат се основите на морала и усвояване на моралните норми и правила на поведение, както и формирането на

мирогледните представи, за това религиозното образование трябва да започне още тогава.

ПРЕПОРЪКИ

В резултат на реализираното теоретико-емпирично изследване и направените изводи, могат да се предложат следните препоръки към практиката на религиозното обучение:

1. При изготвяне програми за обучение по *Религия* да се отчита ролята на религиозното образование за формиране на личния мироглед на учениците.

2. Както в учебното съдържание на предмета, така и в методиката на преподаване да се търсят подходящи методи и похвати, които да способстват за изграждане на автентичен и устойчив мироглед на учениците, който да им гарантира собствена позиция в плуралистичното общество.

3. В написването на бъдещи учебници по *Религия – Православие* да се доусъвършенства въплъщаването на научните, философски и ежедневни мирогледни проекции, които кореспондират с религиозните знания и допринасят за широката лична перспектива.

4. Специално внимание да се обърне на елементите на ежедневния мироглед, като изключително важни за всяко дете. Да се търсят техните проекции в религиозното образование с цел повишаване интереса на децата към предмета и неговото възприемане.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ:

1. Проследен е дискурса за религиозно образование в съвременното училище и е маркирана теоретична рамка за разбиране на понятието „мироглед“ като актуален постмодерен термин.

2. Въз основа на теоретичен анализ на постановки е обоснована връзката между религиозното образование и формирането на личния мироглед на децата в началното училище.

3. Конституиран и апробиран е мирогледен модел на религиозно образование на основа проведен контент-анализ на учебното съдържание на настоящите учебници по *Религия – Православие* за трети клас.

4. Предложени са идеи за усъвършенстване на религиозното образование, като се обръща внимание върху неговата мирогледна роля. Дисертационното изследване препоръчва мирогледните проекции на религиозното образование да се отчитат при създаването на бъдещи нови учебници по религия.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

Статии:

1. Кючукова, М., (2020). *Педагогически проблеми на религиозното образование в българското училище и неговите философски проекции*, Сборник "Религия и образование. История, традиции и съвременни тенденции", УИ "Паисий Хилендарски", Пловдив, 2020, с 145-149.

2. Кючукова, М. (2020). *Религиозният мироглед като част от общия мироглед на децата*, публикация Лаборатория за наука, ЮЗУ "Неофит Рилски", Благоевград, 2020 г.

3. Кючукова, М., (2018). *Философски проекции на учебни помагала по религия в началното училище в контекста на Православието*, Лаборатория за наука, Благоевград.

4. Кючукова, М. (2019). *Неврокопският митрополит Борис и религиозното образование на българския народ*, Сборник за Неврокопския митрополит Борис, Неврокопска митрополия, 2019 г.